

КОРХОНАЛАРНИНГ ИНВЕСТИЦИОН ВА МОЛИЯВИЙ ФАОЛИЯТИ ҲОЛАТИНИ БАҲОЛАШ

Гафурова Умида

Тошкент молия институти Молия кафедраси катта ўқитувчиси

Тошкент, Ўзбекистон. Email: umidag85@gmail.com

<https://Orcid.org/0000-0002-7997-7169>

ASSESSMENT OF INVESTMENT AND FINANCIAL ACTIVITY OF ENTERPRISES

Gafurova Umida

Senior lecturer of the Finance Department of the Tashkent Financial Institute

Tashkent, Uzbekistan.

Email: umidag85@gmail.com

<https://Orcid.org/0000-0002-7997-7169>

JEL Classification: D2,D21

Аннотация. Уш бу мақолада корхоналарнинг инвестицион ва молиявий фаолиятини баҳолаш тўғрисида. Ҳар қандай корхона фаолиятининг узоқ муддатли ютуқлари ишлаб чиқилган стратегияга боғлиқ бўлади. Агар корхонанинг ривожланиш стратегияси бўлмаса у ёки бу хатоликлар билан ишлаб чиқилган бўлса, бу ҳол корхонага бозорда барқарор ва мустаҳкам ўрин эгаллаш учун имкон бермайди. Замонавий илм-фан ва амалиёт стратегик режалаштириш ҳамда бошқаришнинг катта тажрибасига эга, аммо кўпгина стратегиялар ҳалигача ташқи ва ички муҳитнинг ўзгарувчан шарт-шароитларига мослаша олмаяпти. Бу ҳали ҳанузгача стратегик бошқаришнинг барча муаммолари ҳам ўз ечимини топмаганлигини кўрсатадики, бундай ҳол, биринчи навбатда, корхона ривожланиши стратегик барқарорлигининг механизмларини ишлаб чиқиш билан боғлиқ. Корхонанинг ишлаб чиқаришни, меҳнат ва бошқаришни ташкил этишида, унинг техник ҳамда технологик имкониятларида ифодаланган ишлаб чиқариш салоҳияти – инновацияларни ўз вақтида таъминлаб берадиган элементдир. Корхонанинг

ишлаб чиқариш салоҳияти қанча юқори бўлса, маҳсулот ишлаб чиқаришига ва унинг сифатига қилинадиган харажатлар улушининг даражаси шунча паст бўлади. Ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг, рақобатчилар товарларининг сифатидан юқори турувчи сифати, инновацион салоҳиятнинг моддий ифодаловчисидир.

Abstract. This article is about evaluating the investment and financial activities of enterprises. The long-term success of any enterprise depends on the developed strategy. If the development strategy of the enterprise is not developed with one or another error, this situation does not allow the enterprise to take a stable and strong position in the market. Modern science and practice have extensive experience in strategic planning and management, but many strategies still cannot adapt to the changing conditions of the external and internal environment. This shows that not all problems of strategic management have been solved yet, which is primarily related to the development of mechanisms of strategic stability of enterprise development. The production potential expressed in the organization of production, labor and management of the enterprise, its technical and technological

capabilities is an element that ensures timely innovation. The higher the production potential of the enterprise, the lower the level of the share of costs for product production and its quality. The quality of the produced product, which is higher than the quality of competitors' goods, is a material representation of the innovative potential.

Калим сўзлар. молиявий фаолият, инвестицион фаолият, самарадорлик, корхоналар фаолияти, стратегик бошқарув, баҳолаш.

Key words. financial activity, investment activity, efficiency, enterprise activity, strategic management, evaluation.

Кириш. Ҳозирги вақтда корхоналар фаолиятининг амалиётида стратегик бошқаришнинг аҳамияти ортиб бормоқда. Бу уларнинг ваколатини кенгайтиши ҳамда ўзларининг иқтисодий аҳволи учун жавобгарликлари даражасининг ошганлиги билан боғлиқдир. Замонавий бошқаришнинг сифати корхоналар фаолиятининг самарадорлигини белгилаб беради. Шу боис корхоналарга энг замонавий техника ва технологияларни жалб этиш бугунги кундаги устувор вазифалардан бири саналади.

Ҳозирги вақтда корхоналарнинг кўпчилиги ўз тараққиётининг концепциясини, стратегиясини ҳамда дастурини ишлаб чиқиши зарур.

Ҳар қандай корхона фаолиятининг узоқ муддатли ютуқлари ишлаб чиқилган стратегияга боғлиқ бўлади. Агар корхонанинг ривожланиш стратегияси бўлмаса у ёки бу хатоликлар билан ишлаб чиқилган бўлса, бу ҳол корхонага бозорда барқарор ва мустаҳкам ўрин эгаллаш учун имкон бермайди. Замонавий илм-фан ва амалиёт стратегик режалаштириш ҳамда бошқаришнинг катта тажрибасига эга, аммо кўпгина стратегиялар ҳалигача ташқи ва ички муҳитнинг ўзгарувчан

шарт-шароитларига мослаша олмаяпти. Бу ҳали ҳанузгача стратегик бошқаришнинг барча муаммолари ҳам ўз ечимини топмаганлигини кўрсатадики, бундай ҳол, биринчи навбатда, корхона ривожланиши стратегик барқарорлигининг механизмларини ишлаб чиқиш билан боғлиқ[1].

Материал ва метод. Стратегик бошқарув тизимида корхонанинг келажак фаолиятининг ретроспектив кўрсаткичларини ўрганиш ва экстрополяция усулини қўллаш асосида белгиланиши назарда тутилади. Экстраполяция - бу ўтган замонда ўрнатилган тенденцияларни келгуси давр учун ҳам жорий этилишидир. Бошқача айтганда, прогноз ишлаб чиқишда, келгусида корхона фаолиятининг шарт-шароитлари ёмонлашмайди, демак, ўтган даврларга нисбатан корхона фаолиятининг якуни яхши бўлишligидан келиб чиқилади. Корхона тараққиётини оширувчи тенденция (тренд)нинг намоён бўлиши шундан иборатдир[2].

Корхона барқарорлиги, унинг давомийлик жиҳатдан узоқ муддатга мўлжалланган самарали фаолият кўрсатишини характерловчи мураккаб иқтисодий категориядир ва корхонанинг рақобатбардошлиги, иқтисодий хавфсизлиги ҳамда иқтисодий самарадорлик каби учта элементга асосланган. Шуни таъкидлаш керакки, бу элементлар ўзаро чамбарчас боғлиқ ва биргаликда фаолият кўрсатади, бироқ, турлича функционал вазифаларга эга. Рақобатбардошлик – корхона ривожланишининг салоҳиятини, барқарорлик эса – корхонанинг узоқ муддатли истиқболини белгилайди.

Корхонанинг барқарорлигини вақтларга тақсимланган рақобатбардошлик, деб айтиш мумкин. Вақтнинг унча катта бўлмаган

интервалларида бу иккала тушунча тенг кучга эга бўлади.

1-расм. Корхона барқарорлиги элементларининг тузилмаси¹

Корxonанинг ишлаб чиқаришни, меҳнат ва бошқаришни ташкил этишда, унинг техник ҳамда технологик имкониятларида ифодаланган ишлаб чиқариш салоҳияти – инновацияларни ўз вақтида таъминлаб берадиган элементдир. Корxonанинг ишлаб чиқариш салоҳияти қанча юқори бўлса, маҳсулот ишлаб чиқаришга ва унинг сифатига қилинадиган харажатлар улушининг даражаси шунча паст бўлади. Ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг, рақобатчилар товарларининг сифатидан юқори турувчи сифати, инновацион салоҳиятнинг моддий ифодаловчисидир.

Натижа Иқтисодий тизимлар ривожланишининг инновацион турига ўтиши зарурияти туфайли юзага келган объектив сабаблар, бутун инновацион-

инвестицион жараёнда илмий-техникавий ва иқтисодий омилларнинг самарали равишда ўзаро ҳамкорликда ишлаш муаммоларини комплекс ҳал этилишини талаб қилади. Бизнинг фикримизча, технологик ва иқтисодий салоҳиятларни оқилона уйғунлаштириш – инновацион-инвестицион жараёни бошқаришнинг марказий масаласини ташкил этади.

1-жадвалда корxonанинг барқарорлигига таъсир кўрсатувчи омилларга баҳо берилган. Унда корxonалардаги асосий инновацион йўналишлар ҳамда инновацияларни жорий қилишга салбий таъсир қилувчи омиллар, шу билан бирга инновацияларни ишлаб чиқиш ҳамда қўллаб-қувватлашни таъминловчи омиллар таҳлил этилган.

¹Муаллиф ишланмаси.

Корхоналар фаолиятининг барқарорлигига таъсир қилувчи омиллар таҳлили²

№	Омиллар	Омиллар таъсири натижалари
1.	Билим ва кўникма	Ишлаб чиқариш корхоналарида айнан бошқарув (бозор иқтисодиёти қонунлари) бўйича билим ва кўникмаларни етишмаслиги инновацион бошқарувни жорий қилишга тўсқинлик қилади.
2.	Марказлашиш даражаси	Марказлашув даражасининг юқорилиги қуйи поғона бошқарувчиларини ижодий фикрлаш ва бошқарувда ижодий ёндашиш имкониятини чеклайди.
3.	Коммуникация тизими	Коммуникация тизимини яхши ташкил қилинмаганлиги ёки бошқарувчини улардан самарали фойдалана олмаслиги ахборот ва янгиликларни айрим ҳолларда ўз вақтида етказиш муаммосини келтириб чиқармоқда.
4.	Шартнома муносабатлари	Бошқарувчи ва ходим белгиланган вазифаларни аниқ билмаслиги ва уларга амал қилинмаслиги бошқарув жараёнини ривожлантиришга тўсқинлик қилмоқда.
5.	Инновацияларга бўлган қизиқиш	Бошқарувчилар томонидан инновацияларга бўлган қизиқишнинг пастлиги яъни бошқарувдаги эгилувчанлик қобилиятининг камлиги.
6.	Рағбатлантириш	Бошқарувда рағбатлантириш тизимини мукамал ишлаб чиқилмаганлиги инновацион бошқарувни жорий қилишга қизиқишни пасайтиради.

Корхоналарни фаолиятига инновацион технологияларни тадбиқ қилиш, стратегик бошқарув усулларида фойдаланиш самарадорлик кўрсаткичлари ҳамда ишлаб чиқариш ҳажмини оширишга хизмат қилади.

Таҳлил натижаларига кўра, корхоналар инновацион фаолиятининг стратегик бошқарувини жорий қилиш учун энг аввало бошқарувдаги кадрлар билим кўникма малакаларини ошириш, марказлашув даражасини камайтириш ва бошқарув орасидаги маълумат алмашиш тизимига янги ахборот технологияларини жорий қилиш, бошқарувдаги ходимларни инновацияга бўлган қизиқишини ошириш, рағбатлантириш тизимини ишлаб чиқиш, ҳар бир бошқарувчини ўзига юклатилган вазифаларни аниқ ва

тўлиқ тушуниши ҳамда уларни ўз вақтида бажаришини таъминлаш, норасмий мулоқатлар даражасини камайтириш хизмат қилади[3].

Инвестицияларнинг иқтисодий самарадорлиги бутун ишлаб чиқариш самарадорлигининг таркибий қисмидир. Турли даражадаги хўжалик фаолиятида инвестицияларнинг иложи борича кўпроқ фойда, қайтим келтириши асосий вазифа қилиб белгиланади. Бу қоидадан четга чиқиш ресурсларни йўқотиш, жамиятнинг илгариги ва ҳозирги меҳнатини йўққа чиқаришга олиб келиши мумкин.

Инвестицияларнинг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш зарурати, қўшимча капитал қўйилмалар киритилишини талаб қилувчи янги қурилиш, мавжуд ишлаб чиқаришни

²Муаллиф ишланмаси.

кенгайтириш, қайта тиклаш ва техник жиҳатдан қайта қуроллантириш, ишлаб чиқаришни замонавийлаштириш ва ташкилий-техник чора-тадбирларни ишлаб чиқиш каби барча ҳолларда юзага келади. Баъзан маҳсулотларнинг янги турини ишлаб чиқариш ҳам инвестиция ва бошқа маблағлар киритилишини, демак, харажат ва натижалар нисбатини аввалдан баҳолашни талаб қилади[4].

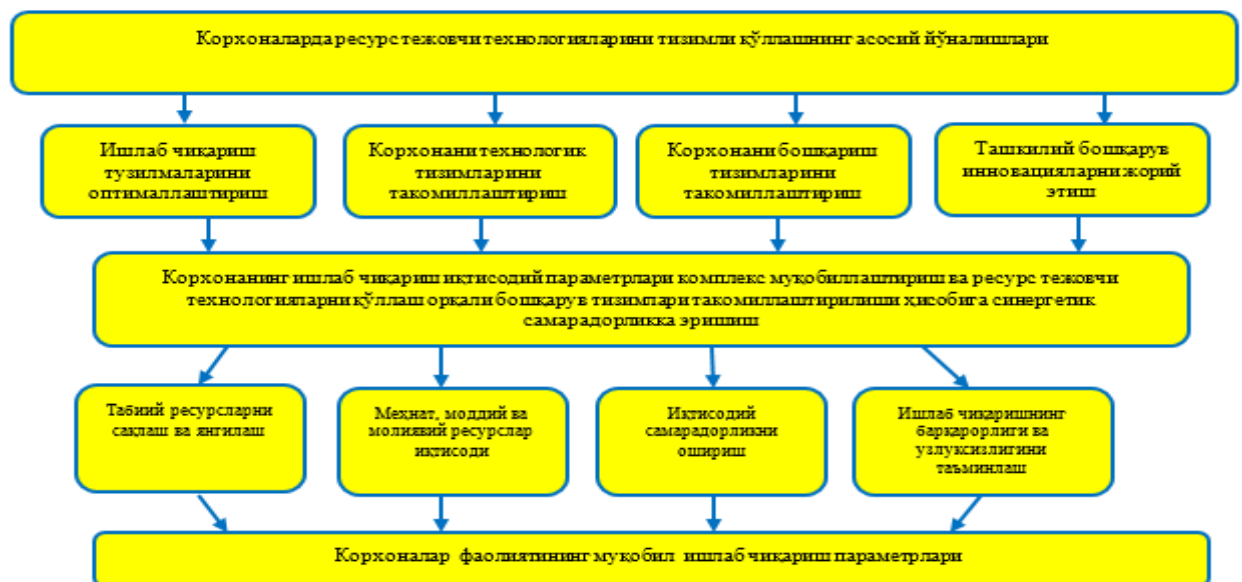
Инвестицияларнинг иқтисодий самарадорлигини баҳолашда корхоналар иккита вазифани ҳал қилишлари лозим:

биринчиси— капитал қўйилмаларнинг қопланиш муддати ва даромадлиги нуқтаи назаридан, энг мақбул вариант танлаш имкониятини яратувчи инвестицион лойиҳа самарадорлигини баҳолаш;

иккинчиси— мавжуд ишлаб чиқаришга киритилувчи инвестициялар самарадорлигини баҳолаш (қўшимча маҳсулот ишлаб чиқариш, таннархни камайтириш, фойдани ошириш ва ҳоказо).

Инсоннинг илмий-техник фаолияти натижасида янги маҳсулотлар ишлаб чиқариш ёки илгари мавжуд бўлган турларини такомиллаштириш билан боғлиқ бўлган жараён инновацион фаолият ҳисобланади. Инновацияни жорий этиш натижалари компанияларга рақобатда муҳим устунликка эга бўлиш имконини берадики, бу, корхона учун муҳим рағбатлантирувчи омил бўлади.

Жаҳон тажрибалари кўрсатишича, корхоналар илм фандаги илғор ресурс тежамкор ишланмаларни жорий қилишидан манфаатдор эканлигини, иккинчидан бу глобал тадбир натижасида республикамиз корхоналари салоҳиятини янада ривожлантириш орқали унинг инвестицион жозибадорлигини ошириш, учинчидан, корхоналарда чуқур диверсификациялаш тадбирларини амалга ошириш орқали барқарор ва сифатли товар маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳамда самарадорликни тубдан ошириш имкониятларини янада кенгайтиради.

2-расм. Корхоналарда ресурс тежовчи технологияларни қўллаш жараёнларини тизимли бошқариш модели³

³Муаллиф ишланмаси.

Стратегик бошқарув фаолиятнинг ўзига хосликлари туфайли корхоналарни барқарор ривожлантиришни мослашувчан тизимини яратиш учун ресурсларни бошқаришда янгича комплексли ёндашув ишлаб чиқиш зарур (2.-расм).

Ресурсни тежовчи технологияларни жорий этиш жараёнини бошқаришга нисбатан комплекс ёндашув тўртта асосий йўналиш бўйича тизимли ишни назарда тутди: ишлаб чиқариш тузилмасини мақбуллаштириш, корxonанинг технологик тизимини такомиллаштириш, ишлаб чиқаришнинг моддий-техника базасини модернизация қилиш ва замонавий ташкилий-бошқарув инновацияларини қўллаш. Комплекс ёндашув ресурс тежовчи технологияларни жорий этишнинг барча йўналишлари бўйича тизимли ишни назарда тутди.

Мунозара Илғор хориж тажрибасида кенг қўлланиладиган, инвестиция лойиҳаларини баҳолашнинг оптимал усулларидан бири «Баланслаштирилган кўрсаткичлар тизими» (Balanced Score Card) бўлиб, ушбу усул корxonанинг стратегик бошқарув тизими самарадорлигини молиявий, инвестициявий, маркетинг ва бошқа муайян кўрсаткичлар тўплами бўйича таҳлил қилишга асосланади[5]. Ушбу тизим миссия, мақсад, келажак тасавури, асосий қадриятлар каби умумий стратегия элементлари ўртасидаги нукталарни боғлайди.

Инвестиция лойиҳаларини таҳлил қилишни қуйидаги йўналишда

олиб бориш лозим. Хусусан, лойиҳани бошқарувнинг замонавий моделларида қўлланиладиган, лойиҳанинг ҳар бир босқичи якунлангандан сўнг, уни баҳолаш: босқич натижаларини сарҳисоб қилиш; орттирилган ижобий тажрибани лойиҳанинг кейинги босқичида қўллаш, салбий оқибатларидан хулоса чиқарган ҳолда лойиҳанинг кейинги босқичда ушбу камчилик ва хатоларга йўл қўймаслик каби лойиҳани амалга оширишдан олдин ўтказиладиган лойиҳа экспертизаси (appraisal of project) ва лойиҳа амалга ошириб бўлингандан кейин ўтказиладиган лойиҳани баҳолаш (evaluation of project) амалиётини қўллашни бошлаш мақсадга мувофиқ.

Хулоса ўрнида, корxonалар инновацион фаолиятини ривожлантириш шароитида инвестиция лойиҳаларини баҳолаш самарадорлигини оширишда корxonа фаолиятини модернизациялаш, диверсификациялаш, дифференциациялаш, корпоратив бошқарув тамойилларини кенг қўллаш, ходимларни мотивациялаш каби омиллар муҳим ўрин тутди. Бунда, корxonани замонавий бозор механизмларини мослаштириб боришда истиқболли инвестиция лойиҳалари долзарб бўлиб қолаверади. Шунингдек, корxonанинг инновацион ривожланишига хизмат қилувчи инвестиция лойиҳаларини баҳолаш усулларини мунтазам равишда такомиллаштириб бориш, илғор хориж тажрибасидан оптимал фойдаланиш муҳим ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каплан Р.С., Нортон Д.П. Организация, ориентированная на стратегию. Как в новой бизнес-среде преуспевают организации, применяющие сбалансированную систему показателей/ пер.с англ.3-е изд.М.:ЗАО "Олимп-Бизнес". 2019-416 с.
2. Ансофф И. Стратегическое управление. Пер с англ.5-изд. – М.: Экономика, 2015. – 421с.
3. Хонкельдиева Г.Ш. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида корпорацияларни бошқаришнинг илмий-методологик асослари. Иқт.фанлари доктори илм.дараж. олиш учун ёзилган дисс. автореф.-Тошкент, 2018-71 б.
4. Абдураупов Р.Р. Ўзбекистонда хорижий инвестицияли корхоналар иқтисодий салоҳиятини бошқариш механизмларини такомиллаштириш. Иқт.фанлари доктори илм.дараж. олиш учун ёзилган дисс. автореф.Тошкент, 2017 й.-70 б.
5. <https://www.balancedscorecard.org/Software/Quick Score - BSC - Software - Balanced Score Institute>.